

ÉRTESÍTŐ

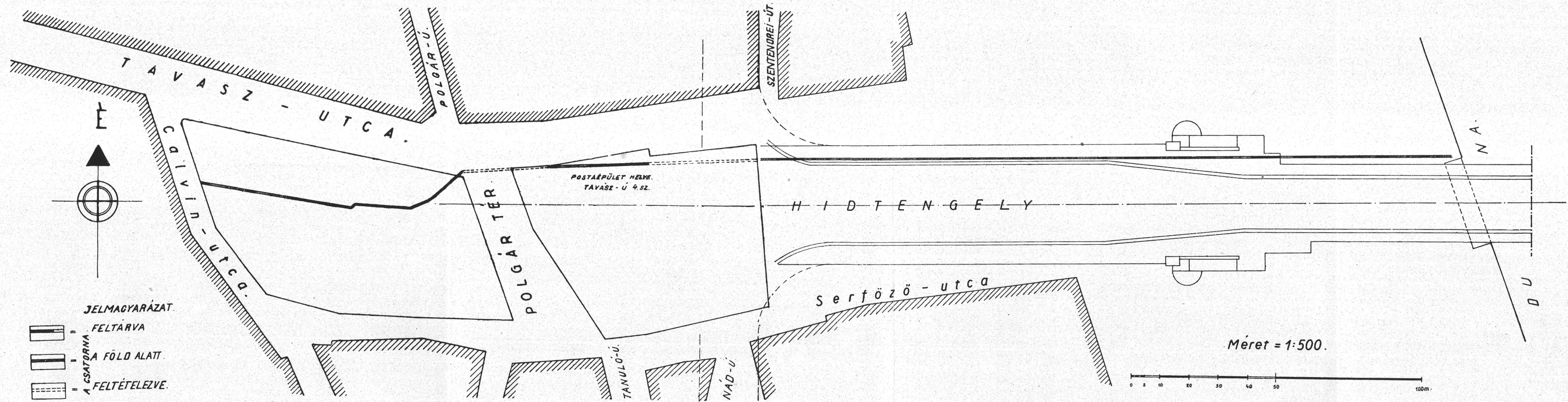
*NOTES AND DOCUMENTS — NOTES ET DOCUMENTS — NOTIZEN UND NACHRICHTEN —
NOTIZIE E DOCUMENTI*

SZILÁGYI JÁNOS

A FŐVÁROSI MÚZEUM RÓMAIKORI KUTATÁSAI
ÉS AZ AQUINCUMI MÚZEUM GYARAPODÁSA

AZ 1943—1944. ÉVEKBEN.

AZ ÓBUDAI ÁRPÁD HÍD BUDAI FELJÁRÓJÁNAK HELYÉN KIÁSOTT RÓMAI CSATORNA. 1943.

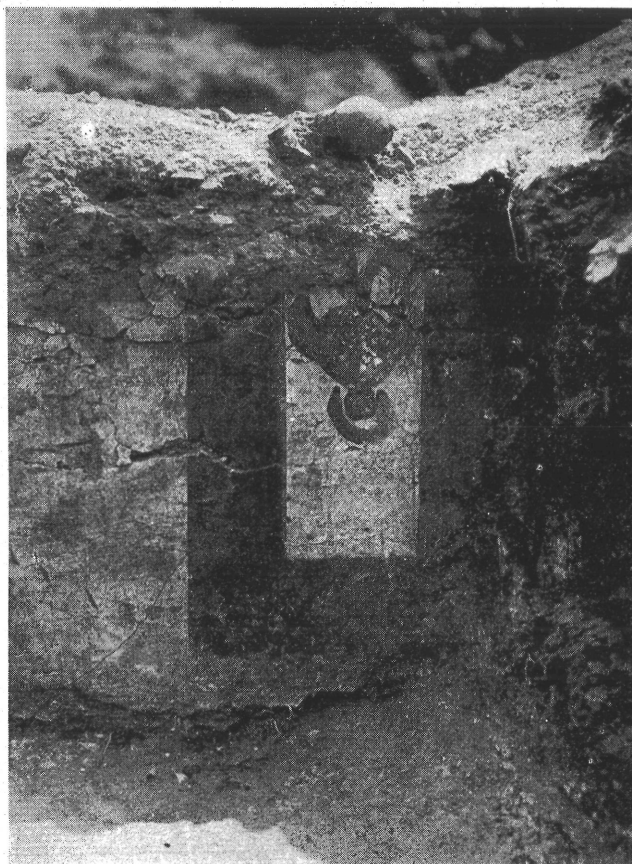
2. kép. — A Tavasz-utcai cloaca térképe.

A Fővárosi Múzeum rómaikortörténeti osztálya, az Aquincumi Múzeum a II. világháború ezen éve folyamán munkatervében két feladatot tartott elsősorban megvalósítandónak: 1. Kikutatni azon kevés, római kori régészeti szempontból megvizsgálandó, beépítés előtt álló telket Óbuda területén, amelyekre azonnal építmény kerül; 2. Mivel azonban a háborús anyaghiány miatt ezen években kevés helyen történt építkezés, ezt az alkalmat arra használta fel, hogy az Aquincumi Múzeum épületei körül még fel nem ásott területdarabokat is kikutassa és ezáltal a polgári városrész képét teljesebbé tegye. Gazdag leletanyagot eleve nem ígért ezen ásatás, tekintettel arra, hogy a terep itt helyenkint teknőszerű mélyedést mutat, de a múzeum-épület tervbevett kibővítése végett is fel kellett ásunk a múzeum melletti területet. Így az újonnan épülő múzeumi épületszárnyak kikutatott területen épülhetnek meg.

Előző jelentésünkben (Budapest Régiségei XIII., 1943., 357) már röviden megemlégtettük, hogy a Pók-utca 1. sz. telken (*Frindt-vendéglő*, azelőtt a *Krempl-malom*), az ú. n. I. amphitheatrum-tól keletre, az aquincumi polgári városrész északi kapuzata feltárását kezdtük meg. Ezen ásatásunk (lelt. sz.: 1942/6.) csak az ősz végével kezdődhetett meg (a vendéglő nyári kerthelyiségéről lévén szó) és ezért átnyúlt az 1943. év elejére is. Azt a feltevésünket, hogy az *aquaeductus* elképzelt vonala és a Nagy Lajostól már nyugatabbra megtalált északi városfal képzeletben meghosszabbított iránya metszési pontjában városkapu lehetséges, a hely felásása igazolta. A kis leletektől (*terra sigillata*-cserepek, érmek, festett fal darabjai, hatszögű padozattéglák stb.) eltekintve, amelyeket ezen ásatásunk részletes ismertetésében (a Budapest Régiségei következő kötetében) szándékozunk értékelni, itt most csak a következő megállapításokat bocsátjuk előre. A kapunyíláson át kivezető úttest mentén lakóházak (?) nyomai lehetnek ezek az apró leletek és az itt megállapított falmaradványok a városfalon belül. A lakóházak (?) talán a városfalig végigkísérték a kivezető utat. A déli városkapunál a *collegium centonariorum*, a tűzoltóság székháza került napfényre (Ld.: Nagy Lajos, Kuzsinszky Emlékkönyv-Laureae Aquincenses II., 182—.), ezért középtármény-félét várunk az északi kapuzatnál is, de itt ilyesmi feltételezésére egyelőre semmi támponttal nem rendelkezünk. Árkainkkal ez alkalommal három *aquaeductus*-pillért tártunk fel. Egyik beleesik a városfal irányába. A vízvezeték és a városfal nem egyszerre épültek. Előbb volt meg az *aquaeductus*. A városfal az irányától, bár alig észrevehetően, eltér az irányába eső pillér kedvéért és erre mintegy rátámaszkodik. A kiugró kaputornyok későbbi hozzáépítések a városfalhoz. Az említett *aquaeductus*-pillér padkáján kezdtek el alapozni a torony falát, illetőleg alapozásának az alja 55 cm-rel magasabban kezdődik, mint a városfal alapozásának a feneke. Falvastagság a toronyoknál átlag két méternyi. Mivel a kiugró kaputornyok a késő rómaikorból valók, beugró kaputornyok nyomait pedig nem állapíthattuk meg, ezért arra kell gondolnunk, hogy az aquincumi polgári város (Ld. az 1. sz. képet.) északi kapuja — korábban — oldalozó toronyok nélkül létesült. Ez egyáltalán nem jelent egyedülálló esetet. Ilyen, torony nélküli kapuja volt p. o. Thamugadi-nak is (ma: Timgad, Északafrika), amely Kr. u. 100-ban már fennállott (*Holtzinger*, Timgad, 2—3., Bormann u. Graul szerk.: Die Baukunst III. 1. Heft), ill. ekkor rendezték be táborhelynek. Az aquincumi polgári városrészt is kb. ebben az időben, a Kr. u. II. század elején (Ld. Nagy Lajos, cp. cit. 191) vették körül védőfallal.

Módszertani szempontból érdekes volt itt megfigyelni, hogy kivételesen a légifelvétel útmutatása is csalóka lehet. Óbuda építői a városfal köveit itt kiszedték és néhány méterre a faltól kupacba rakták. Ezt a kőrakássort a televényréteg betakarta és a légifelvételen az így kialakult domborzatvonal látszik, félrevezetően, a városfal vonulatának.

Előző jelentésünkben szintén írtunk arról a nagyobb (85 × 120 cm méretű) rómaiakori, kőfalú csatornáról is (Budapest Régiségei XIII. 354 és 356), amely az épülő Árpád-híd óbudai

3. kép. – Falfestmény a Szél-utca 3. sz. telekről.

hídfőjében létesített pillérgödörben mutatkozott először. Az 1943. év folyamán ezt a csatornát párhuzamos kutatóárokokkal továbbkövettük, nyugat felé haladva, a Tavasz-utcában, a lebontott házak helyén, azon a területen, amelyet az óbudai hídfeljáró építése végett feltölteni szándékoznak. Ez a csatorna, amely talán elsősorban a Flórián-téren feltárt *thermae maiores* (nagyobbik fürdő) elhasznált vizét vezette le a Dunába, eddigi megfigyeléseink szerint több, mint 300 méter hosszúságban az új Árpád-híd tengelyével párhuzamosan (ettől északra 16 méter

távolságra) halad kelet-nyugati irányban, aztán, egyelőre meg nem állapított okból, 40 méteren belül öt esetben törik meg irányában (dél felé), amikor újra felvenni látszik egyenes, kelet-nyugati irányvonalát. (Ld a 2. sz. képet.) Részletesebb ismertetése a Budapest Régiségei következő kötetében jelenik meg.

Miután ezzel a katonai kolónia (canabae) területére érkeztünk, röviden áttekintjük — az ásatási időrendet figyelmen kívül hagyva — a *canabae* egyéb pontjain végrehajtott kutatásaink eredményeit. A Calvin- és a Tavasz-utca sarkán szórványos leletként került napfényre egy bronz díszpáncél-töredék, alakos díszítéssel, amelynek ismertetése, a legavatottabb tollból, legközelebb megjelenik. Óbudán, a Szél-utca 3. sz. telken házalapozás alkalmával mentettünk ki

4. kép. — Sírkőtöredék a Polgár-térről.

festett fal-töredékeket (3. kép), téglákat (LEG II AD bélyeggel) és *terra sigillata*-töredékeket (egyiken a bélyeg : MVXTVLLIM) rómaiakori építmény romjai közül (1943/4. lelt. sz. ásatás).

A Körte-utca 20. sz. telken, a Fővárosi Közmunka Tanács bérházának az alapozási munkálatai kapcsán, késő rómaiakori, korábbi sírkölapokból és kőkoporsó-részekből összetett kőkoporsókat találtunk. Ezek a sírok beletartoznak a Nagy Lajostól már ismertetett (legutóbb: Budapest története I. 1942., 469—470), a Raktár- és Vihar-utca környéki késő rómaiakori temetőbe. Ezen sírok, mellékleteik és feliratos kőlapjaik (különösen érdekes *P. Aeli. Respec*

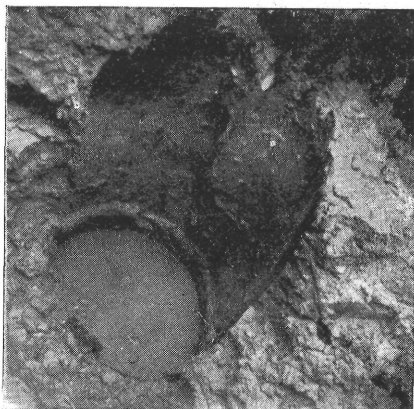
tianus sírfelirata a *collegium*-ok szervezetéhez és egy falfestmény-töredék festett írással) részletes leírását jelen kötetünkben hozza Bónis Éva.

A Polgár-tér körüli házak falaiból, a lebontás alkalmával, néhány feliratos köemlék-töredéket megmentettünk kőtárunk számára. Így a 4. sz. képen bemutatott, csonka sírkövet, amelynek egypár betűjéből az elhúnyt nevét (cognomen : Ateres [sus?]) is csak találgathatjuk (Lelt. sz. : 1943/8), a [D] M (Dis Manibus, »halotti árnyainak«) kifejezés után. Ugyanígy egy oltárkő darabját is, amelynek a feliratából csak ennyi maradt meg : MINERVAE. Viszont annál érdekesebb feladatnak ígérkezik *Mus* (»Egérke«) nevű rabszolgától emelt oltárkő feliratának a-kiegészítése, ezen folyóirat következő kötetében.

A bontási törmelékéből ugyanitt több bélyeges téglá is előkerült, főképen a következő bélyeggel : LEG II AD (LEGio II ADiutrix), de egyik esetben ez a bélyeg volt olvasható : COHOR.

A katonai kolónia körzetében maradványok, meg kell még említenünk, hogy a Szemlőhegyen a Boróka-utcában a Vízművek munkálatai alkalmával egy kőkoporsóra akadunk (Lelt. sz. :

1943/9), amelyet a Vízművek vezetősége lekötélező előzőkenységgel emeltetett ki a vízvezetékcső árkából. Így aztán a múzeumba behozathattuk. Sajnos, kőkoporsónk feliratos mezeje üresen maradt és kirabolt belsejében a temetkezés mellékleteiből is mi már csak töredékeket találtunk. Csak a *signifer* ábrázolása érdemel különösebb figyelmet. (Ismertetését Nagy Lajos adja következő kötetünkben.)

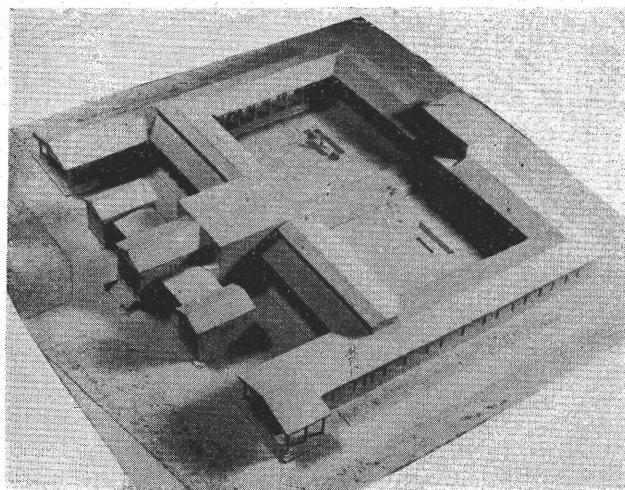
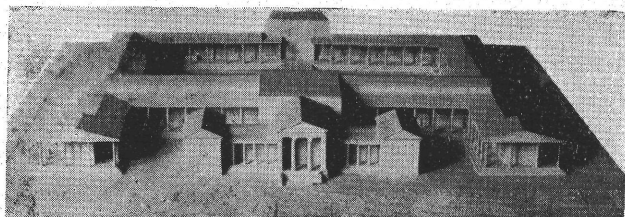
5. kép. — Római kori hordóskút a polgári település déli részéből.

Az aquincumi polgári városrész területén (az Aquincumi Múzeumtól északra, nyugatra és délre) ezen évek folyamán folytattuk azon területek kikutatását, amelyek a már feltárt rommezőhöz csatlakozóan (a múzeum körül) még rendelkezésünkre állottak. Mellékelt térképünk (1.) mutatja, milyen képet nyújt ezek után a polgári város, több pontján megállapított külső védőfala vonulatával és szélesebben tisztázott utcarendszerével. A déli városfal és városkapu helyére még Nagy Lajos utalt (Kuzsinszky Emlékkönyv-Laur. Aquincenses II., 1941. = Diss. Pann. ser. II. nr. 11., 191). Az északi városkapu maradványait 1942. és 1943. késő őszi, illetőleg kora-

tavaszi hónapjaiban kerestük meg. A keleti városkapu maradványai a gázgyári lakótelep postaépülete előtt a modern úttest alatt várhatóak. Itt ugyanis 1943. május hónapjában, mély építkezés kapcsán (a törmelékérték szélessége után ítélve) egy 220—270 cm vastag falat szedtek ki, amely észak-déli irányban haladt. Szerintem a keleti városfal egy darabjával állottunk szemben. A fallal párhuzamosan elhelyezve, kőlapokból összetett, késő római kori sír került napfényre, a falon belül, ettől nyugatra 360 cm távolságra. A falon kívül, ettől keletre is sír nyomai mutatkoztak. Azonban az itt ásott 500—320 cm széles árok (nagyjában számítva ez kelet-nyugat irányú volt) északi partoldalában, a városfal törmelékének a vonulatától nyugatra 580—600 cm-re, egy másik törmelékteknő jelentkezett, de ez csak az árok északi hosszmeteszében. Legnagyobb szélessége felül 360 cm volt. Véleményem szerint ez a beljebb, nyugatabbra mutató törmelékteknő egy beugró (kapuhoz tartozó?) torony délnyugati sarkának a törmeléke lehetett, amelyet a mélyépítési árokkal éppen leszeltek. Ehhez a jelenséghez jól talál Kuzsinszky Bálint egy adata (*Aquincum*, Ausgrabungen u. Funde 1933., 44), hogy t. i. a *C(aius) Iul(ius) Sextinus* conductortól (vámberlő?) építtetett *arcus*

cum ianuis tegula tectus (téglával fedett ajtókkal ellátott díszkapu) a gázgyári lakótelep déli végén, azaz ezen a helyen lehetett, mert a *Deae Syriae* . . . (Syria istennőnek) szentelt oltárkő itt került napfényre. E szerint ez a díszkapuzat a városfal keleti részét díszítette (?).

Az óbudai gázgyár területén folyó mélyépítési munkálatok alkalmával újabban is találtunk rómaiakori sírokat. Az 1943. nov. 16. és 17. napokon (lét. : 1943/10) előkerült mellékletekből megemlítettünk egy tört (a tok karika- és gömb-díszítményeinek a töredékeivel), egy

6. kép. — Az Aquincumi Múzeum kiépítési terve.

tejetető és egy balsamos üvegcsét, egy agyagból való mécsset (ezen bélyeggei: FESTI), két ép, egyfülű korsót, valamint egy fedővel ellátott cserépnát is.

Az aquincumi polgári település területén az 1943. év tavaszán mindenekelőtt az 1941. évben kiásott *mithraeum* (Mithras-szentély) melletti házcsoportot északról lezáró keletnyugat irányú úttest északi oldalán kezdtünk ásást. Az itt kiásott lakóházak helyiségeit *terrazzo*-padozatok, festett falak ékesítették. Napfényrekerült egy pince is, amelynek az ajtaját a második építési periódusban (a kísérő éremleletek szerint a Kr. u. III. század elején) elfalazták. A pince talajában cölöpözés és fenék-, valamint fedőlap nélküli fahordókból gyűrűzött kút

(5. kép) került ki az első építési rétegben. Több hordódongan beégetett bélyeg volt olvasható. Egyiken ez a bélyeg :

R VII
C. IM//ONIS

A második sorban az M-betű után egy betű (esetleg kettő) kitörött, olvashatatlaná vált. Más dongákon az aquincumi fazekaskutakat (a gázgyári fazekastelepen) bélelő hordók dongáiról már ismert bélyeget találtuk :

IMMUNE IN R(ationem) VAL(etudinarii) LEG(ionis) II AD(iutricis).

(Ld : *Kuzsinszky*, Budapest Régiségei XI., 1932., 79., 57. kép. »Vámmentes a II. segítő legió kórházára való tekintettel«.)

Ez az újabb, fazekasnak való hordóskút is igazolja, hogy a polgári település fejlődése során az ipari műhelyeket egyre keletebbre, a Duna felé tolták ki.

A második építkezés alkalmával a régebbi falfestmény-vakolatförmelékét elegyengették, illetőleg ezzel tömték be, simították el a talajszintkülönbséget. Sok láda falfestménydarabot szedtünk itt ki. Alakos töredék is akadt köztük. Ismertetésére *Láng Nándort* kértem fel.

A múzeumépülettől keletre eső, még ki nem kutatott területen az 1943. és 1944. év nyarán ástuk ki a polgári városrész további részleteit. Ezen a helyen az apró leletek közül a *terra sigillata* (vörös mázas, domborképekkel díszített) edénytöredékek említhetők meg, az alábbi névbélyegekkal : MILVITA F, VICTORINVS F, AVGV. . . ., SOLLEMNIS F, CROBISOM, AETERNI, MINIITIA, CINTVSMVS F, CRICIRONIS. Egy agyag dörzstál permén ez a bélyeg volt olvasható : NHVIIR.

A múzeumtól északra levő, még fel nem ásott területdarab kikutatását is megkezdtük az 1944. évben. Jelentőségével, az apró leletek közül, itt kiemelkedik egy nagyon jó fenntartású OTHO-érem (ezüst), amely tanúskodik arról, hogy itt a szennyvízcsatorna-rendszer, tehát az aquincumi civilizáció egyik legfőbb tényezője, legkésőbb *Vespasianus* császár (*Otho* egyik utódja, Kr. u. 69—79) uralkodása alatt kiépült.

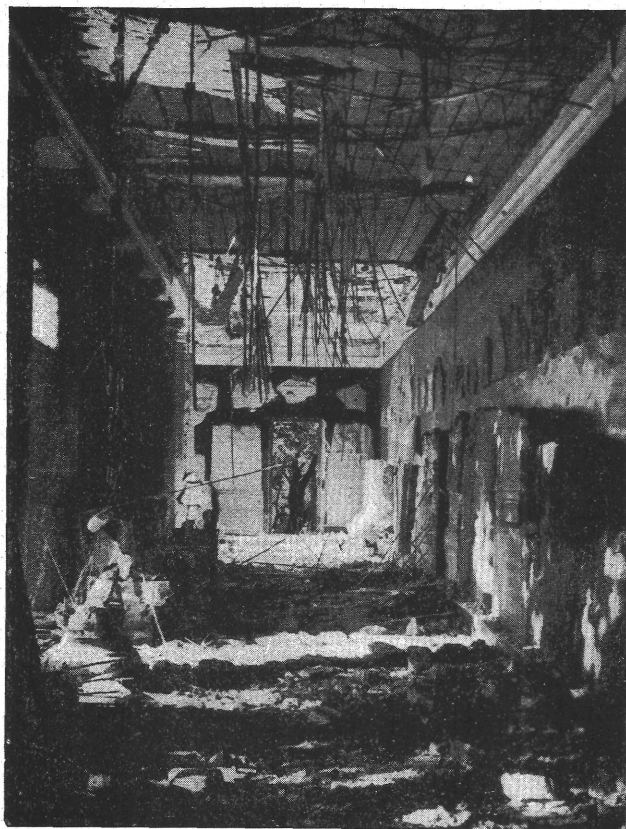
Az aquincumi polgári település területén a még ki nem kutatott, rendelkezésre álló részek teljes feltárását 1944. szeptember 5-én délelőtt 11 óra körül légbombázás pusztításai akasztották meg. Azóta a romeltakarítás és a leletanyag, valamint a múzeumi berendezés elszállítása, illetőleg a rommezei bombatölcsérek betömése és a rommezei falmaradványokban keletkezett károk, rongálások rendbehozatala, sajnálatos, sürgősebb teendőinket képezik. Reméljük azonban, hogy a múzeum körül majd folytathatjuk ásásainkat és akkor részletesen ismertethetjük ezen rövid jelentésünkben említett kutatásainkat is. Az 1894-ben alapított Aquincumi Múzeum fennállásának ötvenedik, ünnepi évében érte ez a csapás a múzeumot és a magyar főváros kulturális munkáját, amikor az alapító *Kuzsinszky Bálint* emléktáblájának (6. kép, *Ispánki József* szobrászművész műve) a leleplezésére és a múzeum kibővítésére (7. kép, a kiépítési terv elgondolása *Zakariás G. Sándor*-tól való, a modellt készítette *Antal Károly* szobrászművész) készültünk.

Az aquincumi polgári település területén kívül a katonavárosban is volt alkalmunk ásatást végezni. A Nagybátony-újlaki téglagyár telkén, a 3. sz. kemence keleti vége és a XVII. sz. munkáslakóház között (a Zápor-utca 90. sz. alatti bejárathoz közelebb) késő római kori kőkoporsó került elő. Alját nagy téglákkal rakták ki, kötőanyaggal összeillesztve. Oldalait egészen apró és nagyobb kőlapokból tették össze, gyenge mésztartalmú kötőanyaggal. A fedőlapja két lapos kötömbből állott. A kőkoporsó elhelyezése nagyjában kelet-nyugat irányú. Hossza 170, szélessége 72—74 cm (belvilág). A magassága : 54.5 cm. A kőkoporsót teljesen kifosztva, a csontvázat szétszórva, a koponyát szétverve találtuk meg. A koporsó mellett, nyilván a belőle kihányt földből *Constantinus* és *Valentinianus*-érmeket és egy csonthajtút (fején kakas-

7. kép.

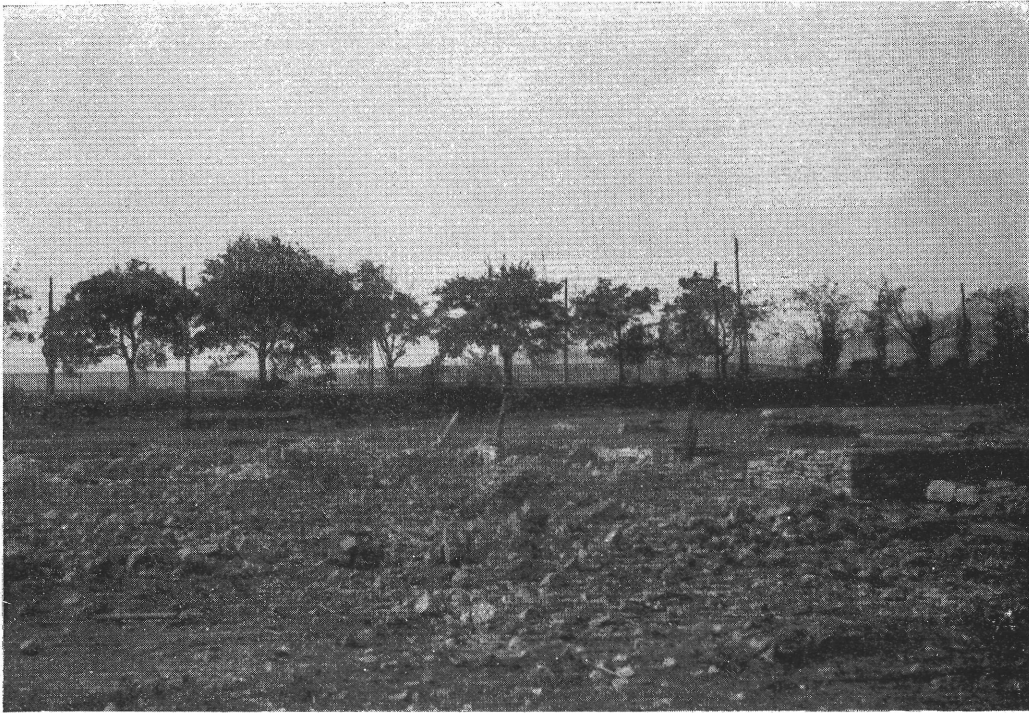
*Kuzsinszky Bálint felavatás előtt álló emléktáblája,
repeszdarabok okozta rongálásokkal.*

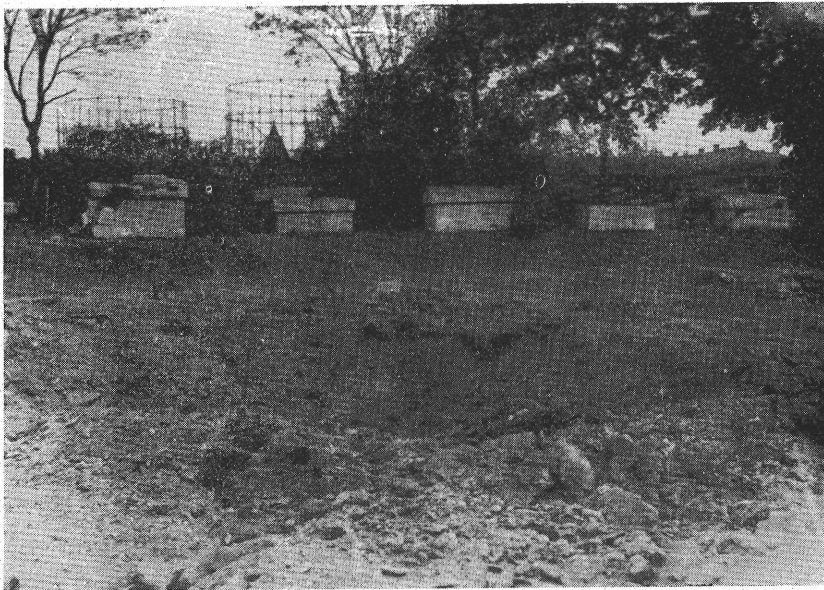
8. kép. — Az Aquincumi Múzeum
északi oszlopos csarnoka 1944. IX. 5.-én.

9. kép. — Pusztulás a kőkoporsós jászorban.
(1944. IX. 5.)

10. kép. — *Az aquincumi rommező 1944. IX. 5.-én. A védőbódéval fedett lakóházi fűtőhelyiség bombatalálatától elpusztult.*

11. kép. — *Pusztulás az aquincumi rommezőben 1944. IX. 5.-én.*

12. kép.
Sírkő a budai vár területéről.

alakkal) rostáltunk ki. Teljén az ellúnyt a női nemhez tartozott. A kőkoporsó alját kirakó téglák közül az egyikén ez a kétsoros bélyeg olvasható:

LEG II

ADI

(Típusához: Szilágyi János, *Inscriptiones tegularum Pannonicarum*, 1933., VII. t. 91 és 33. o.)

Az Aquincumi Múzeum gyarapodásából még meg kell említenünk egy sírkő-töredéket (12. kép), amelyet *Egerzeiger Gyula* építész udvarából (V., Váci-út 60.) az építész úr szíves átengedése alapján, szállítottunk be a múzeumba. A sírkőtöredéket átengedője annak idején a budai várban, a pénzügyminisztérium építése alkalmával találta. Nyilván egy nagyobb sírkert sírtáblájának a töredéke (magassága 66, legnagyobb szélessége 54,5, vastagsága 25,5 cm, betűi magassága 3–7 cm). A megmaradt első sor [CoS LEG = co(n)s(ularis) leg(at)i. . . .] igazolja, hogy a helytartóhoz (legatus) beosztott altiszt (beneficiarius?) volt a halott, illetőleg a síremlék állítója. A második sorban a

D-betű után a *Parenti*-szó «atyjának», az N és T egybekapcsolva) világosan elárulja, hogy sírkővel van dolgunk, ugyanerre utal a legelső sor vége is: . . . ISSIMO, alighanem a [pient]issimo-szó (vagy a kegyeletet kifejező más felsőfokú jelző) második fele. («Nagyon kegyes atyjának», *parenti pientissimo*.)

Sírkövünk készítésének az ideje kétségkívül a Kr. u. III. század eleje vagy későbbi korból való, mert *Pannonia inferior* (Keletpannonia, amelynek fővárosa *Aquincum* volt) helytartója csak a Kr. u. III. század elejétől *consularis* (consulságot viselt) rangú. Ehhez a korhatározáshoz természetesen előfeltétel, hogy a sírkőtöredék eredeti lelőhelye *Aquincum* területe volt, legalábbis Keletpannonia földje. A másik *Pannonia* (*Pannonia superior*) helytartója ugyanis — tudvalevőleg — minden időben csak olyan ember lehetett, aki viselte a római birodalom *consul*-i tisztségét.

Aquincum, 1944. szeptember vége.

JÁNOS SZILÁGYI

THE ROMAN RESEARCHES OF THE MUNICIPAL MUSEUM
AND THE NEW ACQUISITIONS
OF THE MUSEUM OF *AQUINCUM* IN THE YEARS 1943—1944

In consequence of the want of material produced by war time, there was very little new building activity in *Aquincum* and the Museum of *Aquincum* being a special department for Roman history of the Municipal Museum seized this opportunity to explore thoroughly the territory around the Museum and so enlarge our knowledge about the *Aquincum* Civil Quarter. This excavation did not promise a rich find material, as the ground displays here in some places a trough-shaped deepening, but anyhow, we had to dig up the territory next to the Museum, as we intended to enlarge the Museum building.

In our previous report (Budapest Régiségei XIII, 1943, 357) we have already mentioned, that in *Pók*-street No. 1 (the inn *Frindt* formerly *Kreml*-mill) east to the so called I. amphitheatre we began to excavate the northern gate of the *Aquincum* civil quarter. We could only begin our work about the end of Autumn (the inn being frequented in summer by callers) and we continued it at the beginning of the year 1943. We presumed, that if we lengthened the imaginary line of the *aquaeductus* and the direction of the northern town-wall already found by *L. Nagy*, we might find in their point of intersection a town-gate. This presumption proved to be right. The smaller finds (*terra sigillata*-

sherds, coins, pieces of painted wall, sexagonal bricks belonging to the flooring) we are going to describe in the next volume of *Budapest Régiségei*. Now we only want to state the following: These small finds and the remains of walls inside the town wall probably belonged to dwelling houses along the roadway, which led out through the gate, the dwelling houses perhaps accompanied this road leading out of the town up to the town-wall. At the southern town-gate, the *collegium centonariorum*, the seat of the fire brigade was discovered (see *L. Nagy*, *Kuzsinszky Emlékkönyv — Laureae Aquincenses* II, 182—) so we expected to find a public building at the northern gate too, but up till now, we found nothing to support our presumption. With our digging, we laid three *aquaeductus* pillars open. One of these falls into the line of the city gate. The aqueduct and the town wall were not built at the same time. The aqueduct was built first. The town wall changes its direction slightly because of the pillar and is so to say leaning over it. The projecting gate turrets were built to the city wall later. The laying of the foundations of the turret wall was begun on the seat of the pillar, i. e. the bottom of the foundation is 55 cm higher than the bottom of the foundation of the town wall. The thickness of the turret walls is generally 2 m.

As the projecting turrets belong to the late Roman age and we found no traces of receding gate turrets, we are of the opinion that the northern gate of the *Aquincum* civil town (see fig. 1) was perhaps built earlier without side turrets. This is not unprecedented, *Thamugadi* e. g. (to-day Timgad, North-Africa) which already existed in 100 A. D. (*Holtzinger*, Timgad 2—3., *Die Baukunst* III, 1. Heft, ed. by Bormann u. Graul) and was about this time fitted out to be a camp, also possessed such a gate without turrets. The *Aquincum* civil town was also surrounded about the same time, at the beginning of the IInd century, by a protective wall (Cf. *L. Nagy*, op. cit. 191).

It was interesting to observe that, as an exception, the aerial photography may be also deceptive. The builders of *Óbuda* had taken out the stones from the town-wall and in a few m. distance of the wall, made a pile of them. The soil covered this line and so on the photographs this elevation seemed to be the town-wall.

In our previous report, we already mentioned the bigger (85 by 120 cm) Roman channel with stone walls (Budapest Régiségei XIII, 354 and 356) which was discovered first in the pier-pit created at the *Óbuda* bridge-head of the *Árpád* bridge in course of construction. In 1943 we followed this channel with parallel ditches toward W. in *Tavas* street, on the site of the demolished houses, on the territory which is going to be filled up in order to build the ascent to the new bridge. This channel, which perhaps was used chiefly to convey the water already used from the *thermae maiores* excavated in *Flórián* square into the Danube, runs, as is shown by our investigations, in a length of more than 300 m. parallel to the axle of the new bridge (north to it, in the distance of 16 m) in E.-W. direction, then, for the next 40 m, for reasons unknown, it changes its direction 5 times (towards the South) when it seems to take up again its straight E.-W. line (see fig. 2.). We are going to describe it in detail in the next volume of *Budapest Régiségei*.

Having thus arrived to the territory of the military colony (*canabae*) we survey briefly (without considering the sequence of the excavations) the results of our excavations on the different places of the *canabae*. On the corner of *Calvin* street and *Tavas* street, the fragment of a bronze coat of mail with figured ornament (Mars) was discovered as a stray find. In *Óbuda*, at *Szél* street No 3 we have found during the foundation-works of a house painted wall-fragments (fig. 1.) bricks (with the stamp LEG II AD) and *terra sigillata* fragments (on one of them we see the stamp MVXTVLLIM) among the ruins of a Roman building.

At *Körte* street No. 20 we have found late-Roman stone coffins composed of earlier tomb-stones and parts of stone coffins. These coffins belonged to the late-Roman cemetery in the surroundings of *Raktár* and *Vihar* street already described by *L. Nagy* (last in : Budapest Története I. 1942, 469—470). The detailed description of these graves, their grave furniture and stone plates with inscriptions is given by *Éva Bónis* in the same volume (the funerary inscription of *P. Aeli Respectianus* for the organisation of the *collegia* and the fragment of a mural painting with painted inscription are of special interest).

During the demolishing of the houses around *Polgár* square, we collected from the walls some fragmentary stone monuments with inscriptions for our collection, e. g. the fragmentary tomb stone shown in fig. 2. The few letters allow only to guess the name of the deceased (cognomen : *Ateres[sus?]*) following the expression [D]M (= *Dis Manibus*). On a fragment of an altar stone we only see the inscription MINERVAE, whereas the reconstruction of the inscription found on a fragmentary altar stone shown in fig. seems to be more interesting. See pages. in the same volume.

Among the rubbish, several bricks with stamps were also discovered, chiefly with the following stamp : LEG II AD (LEGio II ADiutrix) but on one of them we could read : COHOR.

On the territory of the military colony we

have to mention a stone coffin discovered on *Szemlőhegy*, in *Boróka* street during the operations of the Water Works. Unfortunately the inscription place was empty and its contents having been ravaged, we only found some fragments of the grave furniture. Only the representation of the *signifer* is of interest (described by *L. Nagy* in the present volume).

In the *Aquincum* civil quarter (North, West and South to the Museum of Aquincum) we continued in these years to explore further those territories which adjoining the already disclosed ruin-fields were at our disposal. Our plan (1.) represents the civil quarter with the outer defensive wall we found at several points. *L. Nagy* had already referred to the site of the southern city-wall and to that of the city-gate. (*Kuzsinszky-Emlékkönyv* = *Laur. Aquincenses II*, 1941 = *Diss. Pann. Ser I*, nr. 11, 191). The remains of the northern town gate were disclosed in 1942 and 1943 in late autumn and early spring. The remains of the eastern town-gate are to be expected to be found in front of the post office of the Gas works dwelling estate under the modern roadway. Here during the building of a shelter in May 1943 a 220—270 cm thick wall was discovered (as we could judge from the thickness of the rubbish) running in NS direction. In my opinion this is a part of the eastern town-wall. Parallel to the wall, a late-Roman grave came to light, composed of stone plates, inside the wall, west to it in 360 m distance. Outside the wall, E. to it, we have found traces of another grave. In the northern side of the 500—320 cm wide ditch (which also ran on the whole E-W) west to the line of rubbish of the city-wall, in 580—600 m distance, another rubbish-basin was discovered, but only in the northern longitudinal section of the ditch. The greatest width was at the top 360 cm. In my opinion, this rubbish-trough, which appeared farther towards west, was the rubbish of the south-western corner of a receding turret (belonging to the gate?) which was cut down by the deep ditch. This corresponds to the data of *V. Kuzsinszky*

(*Aquincum, Ausgrabungen u. Funde 1933, 44*) saying that the *arcus cum ianuis tegula lectus* (triumphal arch provided with doors covered by bricks) built by *C(aius) Iul(ius) Sextinus* conductor (farmer of duties?) was at the southern end of the Gas-Works dwelling estate i. e. on the site, where the altar stone dedicated to *Deae Syriae* . . . was discovered. So perhaps this triumphal arch decorated the eastern part of the town (?).

During the building on the territory of the *Óbuda* Gas Works, Roman graves were found lately too. From the grave furniture discovered on Nov. 16 and 17, we mention a dagger (with the fragments of the ring-shaped and globular ornaments of the dagger case), a milk-feeding bottle, a balm flask, a clay lamp (with the stamp *FESTI*) two intact jugs with one handle and an earthen urn with cover.

On the territory of the *Aquincum* civil settlement we began in Spring 1943 to dig on the N. side of the roadway running E-W, that closes to the North the group of houses next to the *Mithraeum* (Mithras sanctuary) disclosed in 1941. The rooms of the dwelling houses we excavated here were decorated with terrazzo flooring and painted walls. A cellar was also discovered, whose door was filled in with a wall in the second building period (as the coins indicate, in the beginning of the IIIrd century.) In the floor of the cellar, a well consisting of pillars and barrels without top and bottom was discovered in the first building layer (fig. 3). On several barrel staves, there was a stamp burnt in. On one of them was the following stamps:

R VII
C · IM//ONIS

In the second line, after the letter M, a letter (or perhaps two) were broken out and became illegible. On other staves we have found the stamp already known from the staves of the barrels lining the potters' wells of *Aquincum* (Gas Works pottery quarter):

IMMUNEX IN R(ationem) VAL(etudina-
narii) LEG(ionis) II AD(itricis) (See :

Kuzsinszky, Budapest Régiségei XI., 1932, fig. 79., 57.)

This recently discovered barrel well suitable for a potter proves, that during the development of the civil settlement, the industrial workshops were transferred towards the East, towards the Danube.

During the second building period, the older rubbish coming from the mural-painting plaster was smoothed down and the differences in the ground level were filled up with it. We gathered here fragments of mural paintings enough to fill several cases. There were also figured ornaments. We have asked Ferdinand Láng to give their description.

On the territory East to the building of the Museum that was not yet explored, we excavated in Summer 1943 and 1944 the further parts of the civil quarter. Among the smaller finds, there were some *terra sigillata* fragments (red glazed ware, decorated with reliefs) of vessels with the following name stamps: MILVTTA F, VICTORINUS F, AVGV... , SOLLEMNIS F, CROBISOM, AETERNI, MINIITIA, CINTVSMVS F, CRICIRONIS. On the rim of a braying dish, we found the stamp: NHVIIR.

In 1944 we began to explore the territory North to the Museum and not yet dug up. The most important of the smaller finds is a silver OTHO coin in a very good state, proving, that the sewer system, one of the most important factors of the *Aquincum* civilisation, was built the latest during the reign of the emperor Vespasian (a successor of *Otho*, 69—79 A. D.).

On the territory of the *Aquincum* civil settlement, the exploration of the hitherto not yet excavated parts was brought to a standstill by an air raid on 5th IX 1944, about 11 a. m. But we hope to be able later to continue our excavations and then we shall have an opportunity to give further details of our results. This blow to the Museum and to the cultural activity of the Hungarian capital happened on the 50th anniversary of the *Aquincum* Museum, just when we were about to unveil the memorial

tablet of Valentine *Kuzsinszky*, the founder of the Museum (fig. 4, the work of the sculptor *József Ispánki*) and to enlarge the Museum (fig. 5, the plan for enlargement being the work of *Sándor G. Zakariás*, the model was constructed by the sculptor *Károly Antal*).

Beside our excavations in the *Aquincum* civil quarter, we had also opportunity to excavate in the military town. On the territory of the *Nagybátony-Ujlak* brick-works, between the eastern end of the kiln No. 3. and the artisans' dwelling house No XVII (near to the entrance *Zápor* street No. 90) a late-Roman stone coffin was discovered. Its bottom was laid out with large bricks fitted together with adhesive substance. The sides were put together from tiny and bigger stone plates with an adhesive substance containing some lime. Its cover consisted of two flat stone-blocks. Its direction is largely E-W, the length being 170, the width 72—74 cm (inner measure). The height is 54.5 cm. This stone coffin was ravaged, the skeleton scattered, the skull smashed. Next to the coffin, obviously from the soil that was thrown out if it, we sifted coins of Constantine and Valentinian and a bone hair-pin (with a cock). So the deceased belonged to the female sex. On one of the bricks at the bottom of the stone coffin we can read the following stamp consisting of two lines:

LEG II
ADI

(To this type see: *J. Szilágyi*, *Inscriptiones tegularum panonicarum*, 1933.).

From the new acquisitions of the *Aquincum* Museum we have to mention the fragment of a tomb-stone (fig. 6.) which was brought from the courtyard of the architect *Gyula Egerzeiger* (V. district, *Váci*-road No. 60) to the Museum and which he kindly ceded to us. This fragment was found in the *Buda* Castle Ward during the building of the Ministry of Finance. It is obviously the fragment of a family-grave (the height being 66, the greatest width 54.5, the thickness 25.5 cm, the height of the letters 3 to

7 cm). The first line that we can read on the fragment, [CoS LEG=co(n)s(ularis) leg-(ati)...] proves, that the deceased or the person who erected the monument was a noncommissioned officer assistant to the legate (beneficiarius?). The word *Parenti* in the second line following the letter D (for his father, with a ligature of the N and T) shows that we found here a tomb stone, this is also indicated by the end of the last line... ISSIMO probably the second part of the word [*piet*]issimo or of another attribute expressing piety (parenti pietissimo).

Our tomb-stone belongs doubtless to the beginning of the IInd century or to a later period, as the legate of *Pannonia inferior* (Eastern *Pannonia*, the capital of which was *Aquincum*) was only from the beginning of the IIIrd century on *consularis*, of course, only in case if the original place of discovery was *Aquincum* or at least Eastern *Pannonia*. The legate of the second *Pannonia* (western *Pannonia*, *Pannonia Superior*) could only be such a person, who was a consul of the Roman Empire.

Aquincum, end of September, 1944.

ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. — *Mural painting from Szél-street No. 3.*
- Fig. 2. — *Fragmentary tomb-stone from Polgár-square.*
- Fig. 3. — *The damages in the Aquincum ruin field on 5, IX, 1945.*
- Fig. 4. — *The memorial tablet of Valentine Kuzsinszky damaged by shell splinters.*
- Fig. 5. — *The plan for enlarging the Aquincum Museum.*
- Fig. 6. — *Tomb stone from the Buda Castle-Ward.*
- Fig. 7. — *The Aquincum ruin field on 5 IX, 1944. The heating room of the dwelling house protected by a shed was destroyed by the air-raid.*
- Fig. 8. — *The northern portico of the Museum of Aquincum.*
- Fig. 9. — *The damages in the avenue with stone coffins.*
- Fig. 10. — *A Roman barrel-well from the southern part of the Civil Settlement.*
- Fig. 11. — *The ground plan of the Civil Settlement.*
- Fig. 12. — *The cloaca in Tavasz-street.*